

liefst negeerde. Het is tekenend voor de gereformeerde traditie, zoals Joke Spaans in haar overzichtelijke bijdrage laat zien, dat we pas een officieel standpunt vernemen in 1752. Toen werden naar aanleiding van de Nijkerkse beroering regels voor buitenkerkelijke conventiëls opgesteld. Fred van Lieburg reconstrueert in zijn bijdrage zeventiende- en achttiende-eeuwse opwekkingen die veel overeenkomsten vertonen met de Nijkerkse beroering, en loopt daarbij voortdurend tegen het ontbreken van gegevens aan. Over de effecten van de bevindelijke bewegingen worden we vaak uitsluitend geïnformeerd via dagboeken of gepubliceerde (auto)biografieën, en dat maakt het lastig de werkelijke omvang ervan in te schatten. Desalniettemin laat zijn bijdrage zien dat het zinvol is de Nijkerkse gebeurtenissen niet als een op zichzelf staand verschijnsel te beschouwen. Zoals Wim van Vlastuin in zijn bijdrage aan toont dat ook de internationale context ons meer informatie oplevert. Buitenlandse geestverwanten, werkzaam in Nieuw-Nederland, bekeken de beroering van enige afstand, en constateerden bekeringen van een on-Nederlandse heftigheid en passie.

Met de beperkingen van het bronnenmateriaal wordt niet in alle bijdragen evenveel rekening gehouden. Met name de pamfletten vormen een obstakel, omdat vorm en inhoud daarvan vaak door literaire doelen en middelen is gekleurd. Spaans merkt terecht op dat de pamfletten gepubliceerd werden met het doel te polemiseren (79), en constateert het ontbreken van internationale aspecten in de teksten — wat in het genre zeer gebruikelijk was, omdat pamfletten bij uitstek werden gemaakt voor een nationaal of zelfs regionaal lezerspubliek. Joris van Eijnatten is onvoorzichtiger in zijn bijdrage over 'De droefheid in Nederland' — een interessante poging de Nijkerkse gebeurtenissen vanuit toenmalige gedachten over de ondeugd melancholie te bekijken —, en citeert een pamflet waarin in een fictieve samenspraak een arts en patiënt aan het woord komen alsof het om een verslag van een feitelijke conversatie gaat. Daarbij verleet hij zich ook in het woord 'geestig' (100) — dat in de achttiende eeuw niet 'grappig', maar 'kunstig, begaafd' betekende.

Peter van Rooden gaat in op de kwestie dat het publieke debat vaak via anonieme pamfletten gevoerd werd. Hij maakt duidelijk dat ook kerkelijke gezagsdragers als Kuypers' hoogleraar Van den Honert het pamfletgenre aangrepen om er (anoniem) hun persoonlijke oordelen en visies in te spuien. De lijn tussen officiële en onofficiële verantwoording en berichtgeving werd door alle betrokkenen in Nijkerk meer dan eens overschreden. De publikatie van Kuypers' eigen ontboezemingen in 1750 onder de titel *Getrouw verhaal* geeft de complexe verhouding tussen fictie en feiten goed weer.

Els Stronks

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

K. Deprez, L. Vos, ed., *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000. Over Belgen, Vlamingen, Walen, Franstaligen, Brusselaars, Duitstaligen, Fransen, Groot-Nederlanders en Nieuwe Belgen* (Antwerpen-Baarn: Uitgeverij Houtekiet, 1999, ISBN 90 5240 538 7).

Deze bundel opstellen over de nationaliteitenproblematiek in België heeft niet alleen een lange ondertitel. Er hebben maar liefst eenendertig auteurs aan een vijftiwintigtal bijdragen mee-

gewerkt. De publicatie is ontstaan uit een congres 'Naties en talen en de opbouw van Europa' gehouden te Leuven in 1994. In 1998 verscheen over de specifieke Belgische problematiek een aantal opstellen onder de titel 'Nationalism in Belgium. Shifting identities, 1980-1995'. De hier te bespreken bundel is een vertaling en bewerking van de Engelstalige uitgave, aangevuld met enkele nieuwe artikelen.

De bundel omvat drie delen. Een serie opstellen gaat over 'Belgische natievorming', waarbij de nadruk ligt op de creatie van een Belgisch nationaal gevoel in de negentiende eeuw. Een gevoel waar in eerste instantie Walen en Vlamingen van harte aan meewerken. De auteurs kunnen zich vinden in de gedachte dat reeds een 'proto-nationalisme' ontstaan was in de zestiende eeuw en met name rond de Brabantse revolutie van 1789-1790. Zij beroepen zich in deze voornamelijk op publicaties van de Leuvense historicus Lode Wils. Die zelf in zijn opstel 'De twee Belgische revoluties' zijn visie nader toelicht. De tweede revolutie is de revolutie van 1830. De gedachte dat er al in de scheiding in de zestiende eeuw een basis gelegd is voor een specifiek Belgisch nationaal gevoel is mijns inziens minder gelukkig. Men vergelijkte hierover elders de publicaties van H. de Schepper. De Waalse historicus José Fontaine wijst in zijn bijdrage 'Cultuur in Franstalig België. Vier definities' ook de natievormende betekenis van de Brabantse revolutie af. Verder staan in het eerste gedeelte opstellen over de schilderkunst in dienst van de jonge Belgische staat en de rol van de Franstalige en Nederlandstalige letterkunde in de nieuwe staat.

In het tweede deel ligt het accent op de factoren die de eenheid van de Belgische staat en daarmee van het Belgische nationaal gevoel hebben bedreigd en zelfs ondermijnd. Hier is er aandacht voor het ontstaan van de Vlaamse beweging, haar taalpolitiek, haar verhouding tot de katholieke kerk en de katholieke arbeidersbeweging. In het opstel van Emmanuel Gerard wordt verdedigd dat de Vlaamse beweging mede kon slagen omdat zij er in slaagde met haar ideologie in de katholieke standsorganisaties en arbeidersbeweging binnen te dringen. Alleen zo kreeg zij een politieke basis die breed genoeg was voor doeltreffende politieke en andere acties. Gerard, Wils, Vos en anderen beroepen zich in deze op de theorieën van Miroslav Hroch over de ontwikkeling van separatistisch nationalisme in kleine staten. Bart de Wever en Bruno de Wever schrijven kritisch over 'Groot-Nederland als utopie en voorwendsel', waarbij vooral de ondergang van het Groot-Nederlandse ideaal doordat de idee met name in ultra-rechtse kringen aanhang vond, aandacht krijgt. Chantai Kesteloot schrijft over de opkomst van de Waalse beweging en Philippe Maret heeft een van de grondleggers van de Waalse beweging, Albert du Bois, tot onderwerp van zijn bijdrage genomen. Uit zijn en andere bijdragen blijkt overigens hoe zeer de Waalse beweging in eerste instantie maar ook nog lang daarna primair gedragen werd door anti-Vlaamse en anti-clericale gevoelens en door vrees voor het pan-germanisme. Du Bois bepleitte, al nuanceert hij soms omwille van de politiek, een aansluiting van Wallonië bij Frankrijk.

In het derde deel staat de federalisering van de Belgische staat centraal. Pieter Saey e. a. stellen dat de ongelijke economische ontwikkeling van Vlaanderen en Wallonië aan de basis ligt van de federalisering. Het opstel overtuigt niet geheel, waar gesteld wordt dat in Vlaanderen de rooms-katholieke kerk via de verzuijing eind negentiende eeuw de arbeiders van het socialisme afhiel. In het Waalse gebied lukte dit niet meer omdat de industrialisering al over haar hoogtepunt heen was. De positie van de katholieke kerk is in het Waalse industriebekken nooit sterk geweest en het socialisme had daar al met haar eigen organisaties een bolwerk geschapen dat tot op heden dominant is.

Interessant is de constatering dat Vlaanderen zijn identiteit moeiteloos zocht en vond in zijn verleden en zijn taal. Voor Wallonië is dit veel moeilijker. Daar identificeerde men zich met de

Belgische staat of voelde zich een met de Franse culturele en soms politieke wereld. Een historisch verleden zoals dat in Vlaanderen aanwezig is en met name ook in het Belgische natiebeseft werd geïncorporeerd in de negentiende eeuw, ontbreekt in Wallonië. Daar propageert men dan ook een nationalisme zonder geschiedenis (opstel van Philippe Destatte), waarbij de bindende factor is: democratie, vrijheid, gelijkheid en broederschap, een soort *civic nationalism*. Dat zou altijd het kenmerk van de Waalse gemeenschap zijn geweest, maar ook deze gemeenschap kende wel degelijk anti-immigrantengevoelens in tijden van economische crisis.

Een moeilijk geval is de status van de hoofdstad Brussel. Geen gemeenschap: het behoort deels tot de Vlaamse gemeenschap en deels tot de Franse gemeenschap, waar het taal en cultuur betreft, maar het vormt een eigen gewest met institutionele bevoegdheden, waar het bijvoorbeeld economische zaken betreft. De Franstalige gemeenschap in Brussel voelt zich niet altijd verbonden met de Franstalige gemeenschap in het Waalse land en dat geldt ook voor de relatie met het Waalse gewest. Brussel is meer liberaal georiënteerd en Wallonië is meer socialistisch gericht. Een ander probleem is het hoge percentage vreemdelingen in Brussel en hun relatie tot het Nederlands en het Frans. Moeten zij zich thuis voelen in een van de twee gemeenschappen of zijn zij misschien wel de laatste Belgen zoals in een van de opstellen gesuggereerd wordt. Los daarvan zijn er nog de Duitstaligen in het oostelijk deel van de Ardennen. Zij hebben een eigen gemeenschap voor de taal en cultuur, maar horen verder bij het Waalse gewest.

Een boeiend punt is ook de relatie tussen Nederland en Vlaanderen na 1945. Iris Steen schetst in haar bijdrage hoe zeker vanaf de jaren zeventig Vlaanderen meer en meer een eigen weg is gegaan en er een ontwikkeling van Nederlandse naar Vlaamse cultuur is ontstaan. De nog altijd afstandelijke houding van Nederland op het punt van Nederlandse cultuurpolitiek heeft daartoe bijgedragen en het succesvolle opereren van het gefederaliseerde Vlaanderen heeft de eigen gang van Vlaanderen versterkt.

Resumerend kunnen we stellen dat deze bundel een goed beeld geeft van de complexiteit van het nationale vraagstuk in België. Een vraagstuk dat zeker nog niet uitgekristalliseerd is in die zin dat het federaliseringsproces is afgesloten. In het Waalse en Vlaamse kamp zijn er aanhangers van een verdere autonomie en zelfs van een volledig eigen soevereine staat, maar opvallend is dat in beide gebieden ook de trouw aan de Belgische staat groot is, zij het in Vlaanderen wat minder dan in Wallonië (bijdrage van Bart Maddens, e. a.). Terecht wagen de bezorgers van de bundel zich in hun lezenswaardig woord vooraf niet aan een voorspellende uitspraak over deze materie. Zij geven een *status questionis*.

Als kritiek zou men kunnen hebben, dat voor de ontwikkeling van het Vlaamse nationalisme in de negentiende en vroeg twintigste eeuw weinig aandacht is gegeven aan de rol van de liberalen en socialistische op dit punt. Een ander punt is dat in alle bijdragen de theorievorming over het nationalisme met uitzondering van de aandacht voor M. Hrochs ideeën onderbelicht is gebleven.

P. van Hees

I. H. J. Poissonnier, *Zooveel zijne kleine boekverzameling gedoogde. De bibliotheek van de Oostburgse advocaat en amateur-historicus mr. Johannes Egberts Risseeuw (1798-1869)* (Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen XXDF ; Aardenburg: Heemkundige kring West-Zeeuws-Vlaanderen, 2001, 208 blz., f37,95, ISSN 1381 95420.

Onderzoek naar leescultuur en boekenbezit zit in de lift. Studies naar boekgebruik zijn wat